

J I Ř Í M A L Í Ř

K OBSAHU POJMU ČESKOSLOVENSKÉ DĚJINY

Česká a slovenská historiografie běžně operovala a operuje pojmem československé dějiny, resp. dějiny Československa.¹ Tento pojem podobně jako pojem dějiny SSSR, dějiny USA nebo dějiny Jugoslávie ap. vychází především z etatistického, státněteritoriálního principu, tzn. že postihuje, jak se obecný historický proces konkrétně realizoval ve vývoji společnosti na území dnešního československého státu, jeho konkrétní vymezení však často není bez vlivu starších přežitých historických i politických představ. Etatistický přístup k dějinám totiž obecně nevylučuje úzce dynastické, nacionalistické, pluralistické aj. pojmání pojmů, které mají označovat dějiny národů a národností obývajících určité státní teritorium. I když je dnes zřejmé, že pojem československé dějiny, resp. dějiny Československa zahrnuje dějiny dvou svěbytných národů a národností žijících na území dnešního Československa a že je dnes tato skutečnost v českém a slovenském dějepisectví respektována, není důležité se k otázce chápání pojmu československé dějiny a poměru českých a slovenských dějin, který při určování obsahu dějin Československa hrál vždy klíčovou roli, vrátit.

Pro pochopení pojmání obsahu československých dějin v minulosti je třeba si uvědomit nejen skutečnost, že podobně jako dějiny SSSR nebo dějiny Jugoslávie zahrnuje toto označení dějiny několika národů, ale také fakt, že v případě Čechů a Slováků se jednalo o dějiny dvou národů sice s odlišným státoprávním vývojem, ale značně etnicky a kulturně blízkých.

Vztahy českého a slovenského národa v minulosti lze jen stěží srovnávat s poměrem dvou jiných národů. Jejich specifičnost je dána etnickou, jazykovou a kulturní příbuzností i teritoriálním postavením, které v minulosti vedly ke konkrétním projevům sounáležitosti. Více než tisíciletá vzájemnost byla sice po dlouhá staletí poznamenána také rušivými momenty, hlavně odlišným státoprávním vývojem – když česká národnost si vlivem příhodnějších historických podmínek vytvořila předpoklady pro samostatný

¹ Přestože pojmy československé dějiny a dějiny Československa mohou vyjadřovat určité významové nuance, chápeme je – jak se ostatně děje ve většině naší marxistické historické produkce – jako synonyma.

státní vývoj, zatímco slovenská národní pospolitost se vyvíjela v rámci uherského feudálního státu — vzájemné kontakty však tím nebyly zpřetrhány a naopak v určitých epochách (Velká Morava, založení Karlovy univerzity, husitské revoluční hnutí, vláda Jagellovců, reformace, protireformace, protihabsburský odboj, národní obrození ap.) dosáhly v některých směrech pozoruhodné intenzity.

Specifičnost dějinných vztahů Čechů a Slováků tak nezůstala bez vlivu na chápání vztahů českých a slovenských dějin. I když otázka začlenění dějin silných národnostních menšin, jakou byla menšina německá, do dějin Československa hrála v historiografii také značnou úlohu,² přesto právě poměr českých a slovenských dějin se stal pro formování koncepcí československých dějin faktorem rozhodujícím.

Těsné dějinné kontakty Čechů a Slováků vedly v minulosti k různým názorům na jejich vzájemný poměr a odrazily se jak ve výkladu pojmu československé dějiny, tak i při jeho zpředmětnění, při konkrétním syntetickém zpracování českých a slovenských dějin. K programovému vymezení pojmu československé dějiny a k jeho systematickému používání stejně jako ke společnému pěstování českých a slovenských dějin došlo teprve po první světové válce; do té doby pojem československé dějiny nebyl soustavně používán, přestože značná část českých i slovenských myslitelů 19. století předpokládala národní jednotu Čechů a Slováků. Tato skutečnost svědčila nejen o převaze etatistického nazírání na dějiny, ale také o odlišných vědeckých a společenských předpokladech pro společné pěstování českých a slovenských dějin. Vedle jiných ekonomicko-sociálních poměrů v českých zemích a na Slovensku negativně v tomto směru působily velké kvalitativní disproporce mezi českou a slovenskou historiografií. Navíc obě historiografie trpěly typickými nedostatky společenských věd; byl jim vlastní idealistický přístup k dějinám, který se kromě nepochopení zákonitostí historického procesu projevoval omezením předmětu historické vědy převážně na nadstavbové jevy a ignorováním hospodářské a sociálně třídní problematiky.³

Z tohoto zorného úhlu se probíjování buržoazní koncepce jednotných československých dějin po roce 1918 jevílo jako překvapující a neorganický moment ve vývoji naší historiografie. Při bližším pohledu však odpovídalo dobové politické a ideologické konstelaci první republiky, neboť tato koncepce vycházela vstříc převládající čechoslovakistické ideologii. Hluboký přelom, který lze po rozpadu habsburské monarchie sledovat v české a slovenské buržoazní historiografii, odpovídá korelaci, kterou je historiografie spojena se společenským vývojem. Buržoazní historická věda se po roce 1918 aktivněji než dosud angažovala v dobových ideologických

² Problematika vzájemného poměru Čechů a Němců v minulosti, jejíž závažnost byla zdůrazněna už Palackého koncepcí českých dějin, byla po roce 1918 neméně aktuální, byla však chápána v docela odlišné rovině než otázka vztahu Čechů a Slováků a jejich dějin. Srov. E. Rádl, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928.

³ V slovenské buržoazní historiografii před první světovou válkou vedl idealistický přístup k dějinám až k zúžení obsahu slovenských dějin na proces národně politického uvědomování, což ve svých důsledcích znamenalo opomenutí slovenského dějinného vývoje od Velké Moravy až téměř do konce 18. století. Srov. J. Botto, *Slováci, vývin ich národného povedomia I.—II.*, T. Sv. Martin 1906—1910.

a politických sporech a stala se tak jednou ze složek ideologického působení nového státu, kterému byl vlastní třídní společenský pořádek. Spojení osudů Čechů a Slováků ve společném státě vyvolalo na pořad dne otázku možnosti vykládat české a slovenské dějiny v jednotném rámci. Kladnou odpověď dala právě ta část historiografie, která se bezprostředněji podílela na vytváření a podporování ideologie čechoslovakismu.

Alfou a omegou argumentačních schémat čechoslovakistických koncepcí československých dějin byla důkazová konstrukce národní jednoty Čechů a Slováků, neboť v této době dominující teze, že nositelem dějin je na prvním místě národ, činila ze způsobu pojmání národa rozhodující faktor také pro pojmání dějin. Jestliže se podle čechoslovakistů v případě Čechů a Slováků jednalo o národ jeden, bylo potom snadné dokázat „jednotnost československých dějin“.

Znamená to tedy, že obsah pojmu československé dějiny, resp. dějiny Československa byl určován především čechoslovakistickou historiografií, která jej ovšem vymezila jako dějiny jednotného „národa československého“.⁴ Čechoslovakistická koncepce československých dějin se po roce 1918 stala oficiální interpretací české a slovenské minulosti, což mělo za následek její prosazování jak v teoretických úvahách historiků, tak v konkrétních syntézách dějin Československa.

Samotné pokusy o teoretické zdůvodnění národní jednoty Čechů a Slováků v buržoazní historiografii preferovaly různé přístupy, které kladly váhu na různé aspekty podle toho, jaký byl autorův přístup k otázce, co je to národ. Jedno z prvních čechoslovakistických zdůvodnění jednotných československých dějin např. zjednodušovalo celou otázku na paušální a přímočané odvození národní jednoty a společných dějin z předpokladu jazykové jednoty.⁵

Ostatně převážná část teoretických obhajob koncepcí československých dějin používala arzenálu filologických a literárně historických argumentů, což svědčilo mimo jiné také o tom, že buržoazní historiografie nebyla schopna náležitě objasnit pojem národ, omezující jeho definici převážně jen na sféru duchovního života. V případě otázky poměru českých a slovenských dějin bylo preferováno filologických hledisek o to závažnější, že jazykové, literární a kulturní vztahy Čechů a Slováků byly v minulosti opravdu velmi těsné a sváděly k unáhleným závěrům. Skutečnost, že čeština hrála na Slovensku po několik staletí úlohu literárního a liturgického jazyka, ovlivnila postoje k celé otázce natolik, že i po vzniku spisovné slovenštiny nechyběly názory, které prosazovaly jazykovou a kulturní jednotu Čechů a Slováků.⁶ Tomu, aby před r. 1918 zvítězil filologický přístup

⁴ Základy čechoslovakistické koncepce československých dějin byly formulovány zejména v pracích V. Chaloupeckého a A. Pražáka. Srov. J. Malíř, *Problematika česko-slovenských vztahů v 80. a 90. letech 19. století v dosavadní české a slovenské historiografii*, SPFFBU C 23/24, 1976/77, 137–159.

⁵ „Slovák je Čech a Čech je Slovák, lebo čeština a slovenčina sú nárečia jedného jazyka... Dejiny tieto pútajú oba bratské kmeny k sebe, lebo aj v takej dobe, keď netvorili štátnú jednotu, spojoval ich spoločný jazyk a spoločný národný charakter, ktorý v nich na veky udržoval vedomie spoločného povodu.“ F. Kulhánek, *Ludové dejiny československé*, Banská Bystrica 1920, 3–4.

také přímo v historiografii, však bránilo silné etatické pojmání dějin.⁷ Po vzniku republiky se stalo využívání závěrů filologie a literární historie, zvláště při vytváření koncepcí československých dějin, zcela běžným jevem. Nemalý podíl na tomto trendu mělo dílo A. Pražáka, významného čechoslovakisticky orientovaného literárního historika.

Pražák na základě četných, ale většinou aprioristicky interpretovaných literárně historických a všeobecně kulturních pramenů se v řadě svých prací⁸ o česko-slovenské otázce snažil dokázat jazykovou a kulturní a tím také národní jednotu Čechů a Slováků. K minulosti však přistupoval ahistoricky a své názory často polemicky aktualizoval právě ve směru obhajoby existence „československého národa“.

S pokusem o soustavnější teoretické zdůvodnění čechoslovakistické koncepce československých dějin vystoupil teprve V. Chaloupecký, který oproti zjednodušující „filologické argumentaci“ usiloval o „historické“ zdůvodnění jednotných československých dějin.⁹ Odmítl etatismus v pojmání kategorie národa a pokusil se nově definovat národ.

Jeho definice však rovněž vycházela z idealistických pozic, omezujíc atributy národa na jednotu přírodních, jazykových a kulturních poměrů. Zatímco jednotu přírodních a jazykových podmínek Čechů a Slováků pokládal za samozřejmou, z jeho hlediska nejdůležitější faktor – kulturní jednotu – dokazoval historicky na základě srovnání působení „kulturních vln“ v českých zemích a na Slovensku (křesťanství, kolonizace, reformace, protireformace ap.).

Jiné stanovisko k celé otázce zaujal V. Novotný.¹⁰ Aprioristicky považoval tezi, že „dějiny československé jsou toliko jedny“ za předem prokazanou, protože úsilí dokázat spojitost československých dějin nebo naopak ji popřít bylo podle něj dosud bezvýsledné, zatímco konkrétní historická souvislost Čechů a Slováků nezávisle na důkazech vždy existovala. Z tohoto zorného úhlu podle Novotného dějinný vývoj Slovenska nemůže být vylučován z českých dějin a otázkou diskuse zůstane jen periodizace české a slovenské minulosti a otázka „míry sblížení“ Čechů a Slováků v jednotlivých historických dobách.

Nesprávnost a neprůkaznost Chaloupeckého a Novotného koncepce československých dějin byla na první pohled evidentní. V případě Chaloupeckého postoje nešlo pouze o fakt, že na základě kulturních analogií nelze dokázat národní jednotu určitého etnika, ale hlavně o to, že Chaloupeckého pojetí národa i československých dějin bylo idealistické, protože přeceňovalo závažnost kulturních a ideových faktorů a ignorovalo ekonomicko-

⁶ Srov. *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*, Praha 1846; srov. též názory českých slovakofilů z konce 19. století i některé názory hlasistů.

⁷ F. Palacký, sám zastánce národní jednoty Čechů a Slováků, nezahrnul do svých *Dějin národa českého v Čechách a na Moravě* slovenskou minulost, chápal české národní dějiny jako dějiny politické, státní.

⁸ A. Pražák, *Československý národ*. In: Sbirka přednášek a rozprav extense Univerzity Komenského v Bratislavě. Sv. 10, Bratislava 1925; *Slovenská svojskost*, tamtéž, sv. 11, Bratislava 1926; *Češi a Slováci. Literárně dějepisné poznámky k československému poměru*, Praha 1929.

⁹ V. Chaloupecký, *Československé dějiny*, ČCH, XXVIII/1922, 1–30.

¹⁰ V. Novotný, *Z dějin československých. Úvahy a poznámky*, Brno 1921.

sociální předpoklady národního vývoje. Novotného koncepcie československých dějin se dokonce spokojila s pouhým neprůkazným předpokladem národní jednoty Čechů a Slováků projevující se v jejich společném „vnitřním životě“. Metafyzičnost takového přístupu vytkl Novotnému i D. Rapant, sám tvůrce idealistické a subjektivistické koncepcie československých dějin.

Rapant věnoval otázce poměru české a slovenské minulosti rozsáhlejší studii,¹¹ ve které kriticky zhodnotil dosavadní teoretické i konkrétní konstrukce československých dějin. Vysledoval v nich dva základní proudy, z nichž první, představovaný názory K. Krofta,¹² označil jako „státně-mechanický“ směr, a druhý, reprezentovaný V. Chaloupeckým, charakterizoval jako směr „národně-mechanický“. Rapant odsoudil nedostatky a slabiny obou směrů a pokusil se o vytvoření vlastní koncepcie československých dějin;¹³ odmítl především voluntaristické čechoslovakistické tendence v pojímání národa, dovolávající se historických argumentů pro důkaz jednoty „československého národa“ i československých dějin, a zdůraznil úlohu vědomí jak pro definici pojmu národ, tak pro pojetí národních dějin. Svou koncepci, kterou označil jako „národně-organickou“ a kterou považoval za pozitivní překonání obou vytčených proudů, však postavil na obdobných základech jako dosavadní buržoazní historiografie. Vyšel totiž z idealistické definice pojmu národ, i když preferoval jiný atribut národa než jazyk a kulturu – národní vědomí.¹⁴

Z tohoto hlediska se problém československých dějin Rapantovi jevil jako problém dějinného procesu národní integrace, resp. desintegrace. Synetzu československých dějin bylo podle Rapanta možno pojímat jako „dejiny národnej integrácie, resp. desintegrácie, kde by sjednocujúcim momentom na jednej strane bola pôvodná kmeňová príbuznosť a nábehy k ich sjednoteniu štátnemu a národnému (V. Morava), na strane druhej však utvorenie československého štátu r. 1918... Vývoj medzi týmito dvoma medzníkmi bude možné shrnúť s tohoto hľadiska ako vývoj tejto jednoty priaznivý alebo nepriaznivý...“¹⁵

Rapantova konstrukce československých dějin, i když vlastně polemizovala s čechoslovakisticky orientovanou historiografií,¹⁶ se ve skutečnosti nevymanila z tradičního pojetí celé otázky, které nepřiměřeně zdůrazňovalo význam národa (idealisticky chápaného) v dějinách, s tím rozdílem, že relativizovala existenci jednotného národa Čechů a Slováků a jejich dějin a subjektivizovala přístup k dějinám vůbec.

¹¹ D. Rapant, *Československé dějiny*. In: *Od pravěku k dnešku. Sborník k 60. narozeninám Josefa Pekaře II*, Praha 1930, 531–563.

¹² K. Krofta, *O úkolech slovenské historiografie*. Sbíрка přednášek a rozprav extense UK v Bratislavě, sv. 8, Bratislava 1925.

¹³ Srov. též Rapantovy práce *Národ a dějiny*, Průdy VIII/1924, 470–477; *Národ a československá otázka*, Průdy IX/1925, 453–464.

¹⁴ „Rozhodujúcim kritériom pravda pre podstatu národa je národné povedomie, z čoho plynie myslím samo-sebou, že otázka národného povedomia musí byť rozhodujúcou i pri riešení nášho problému, že na možnosť alebo nemožnosť národných dejín československých môžeme pozerat jedine len s tohto hľadiska.“ D. Rapant, *Československé dějiny*..., 542.

¹⁵ *Tamtéž*, 553.

¹⁶ Srov. polemiky v Prúdech, VI–IX/1922–1925.

Poněkud jinak se jevila otázka československých dějin těm autorům, kteří respektovali čechoslovakistické pojmání poměru Čechů a Slováků, ale na druhé straně se zároveň nevzdávali přesvědčení o významné úloze státu a politiky v národních dějinách. K. Krofta např. ve svých historických pracích¹⁷ právě pod vlivem etatismu odsunul dokazování a zdůvodňování existence „československého národa“ do pozadí a věnoval pozornost srovnání různých aspektů českého a slovenského historického vývoje, v němž nacházel teprve vytváření předpokladů pro československou národní jednotu a dějiny. Vedle úlohy státu v dějinách zdůraznil ovšem i faktor národního vědomí. V případě Čechů a Slováků dospěl k závěru, že národní vědomí obou pospolitostí měla k sobě v minulosti velmi blízko, vyvíjela se ale samostatně. Trvalá kulturní souvislost a státní sjednocení v r. 1918 byly však podle Krofty dostatečnou motivací pro společný, byť paralelní výklad českých a slovenských dějin.

Ani jeden z uvedených přístupů nebyl s to podat vědecky správnou a ucelenou koncepci československých dějin, protože všechny vycházely ze zcestného pojetí národa i národních dějin a otázku společného pěstování českých a slovenských dějin spojovaly s otázkou existence či neexistence jednotného „československého národa“. Bezvýchodnost nemarxistické historiografie v této otázce vedla ke zmatkům a předpojatostem v chápání poměru českých a slovenských dějin a umožňovala na jedné straně šíření čechoslovakistických teorií, na druhé straně zesílení slovenského buržoazního šovinismu. Svěvolnost i rozporuplnost v pojmání československých dějin dostatečně dokumentovala i jednání I. sjezdu československých historiků v roce 1937.¹⁸ Některé soudy účastníků sjezdu v otázce poměru českých a slovenských dějin projevovaly výslovný voluntarismus: „Problém je v podstatě otázkou vůle, ne otázkou vědy. Jakmile se vyznáme všichni na obou stranách z víry a vůle po jednotě národní, pak není noetického problému československých dějin...“.¹⁹

Ideová neujasněnost bránila české a slovenské historiografii nejen ve vypracování vědecky zdůvodněné koncepce československých dějin, ale také v tom, aby vytvořila zdařilou konkrétní syntézu dějin Československa. Jediná reprezentativní syntéza,²⁰ kterou vůbec vyprodukovala buržoazní historická věda mezi dvěma světovými válkami, se s problémem poměru českých a slovenských dějin vypořádala nedostatečně; aniž předložila vlastní koncepci československých dějin, dotkla se okrajově v několika zmínkách slovenské minulosti, zatímco drtivá část výkladu byla věnována pouze českým dějinám. Také ostatní syntetické přehledy (povětšinou popularizační)²¹ se nepřiblížily ani teoretickým postulátům čechoslovakistických koncepcí. V nejlepším případě v paralelních kapitolách sledovaly střídavě

¹⁷ *Čechové a Slováci před svým státním sjednocením*, Praha 1932; K. Krofta, *Vývin národního povedomia Čechov a Slovákov*, Praha 1935.

¹⁸ *První sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty*, Praha 1938.

¹⁹ *Po prvním sjezdu československých historiků*, ČCH XLIII/1937, 346.

²⁰ *Československá vlastivěda IV. Dějiny*, Praha 1932; *Doplňk. Dějiny 1*, Praha 1933.

²¹ Srov. např. Jos. Pekař, *Dějiny československé pro nejvyšší třídy škol středních*, Praha 1921; K. Stloukal, *Dějiny československé v hlavních obrysech. Historický náčrt*, V Karlině 1923; B. Ráček, *Československé dějiny*, Praha 1929; K. Krofta, *Malé dějiny československé*, Praha 1931; O. Odložilík, *Nástin československých dějin*, Praha 1937, 2. vyd. aj.

českou a slovenskou minulost a jen ojediněle (v kulturních dějinách) usilovaly o organické skloubení.

Úzké sepětí pojmu československé dějiny s čechoslovakistickými teoriemi o jednotném „československém národě“ vedlo nejen k zamlžení skutečného poměru českých a slovenských dějin, ale také ke zkreslenému chápání pojmu československé dějiny i v pozdějších obdobích, kdy bylo zcela jasné, že československé dějiny jsou dějinami Čechů a Slováků jako dvou svébytných národů, neboť původní čechoslovakistický obsah pojmu československých dějin v povědomí historiků ať v negativním nebo pozitivním smyslu přetrvával. Ukázala to nejen teoretická neujasněnost koncepce dějin Československa i mechanické a jednostranné spojování českých i slovenských dějin v syntetických pracích buržoazní historiografie po roce 1945, kdy již došlo k vyjasnění základních principů poměru mezi českým a slovenským národem,²² ale i rozpaky a nejasnosti při používání pojmů československé dějiny a dějiny Československa marxistickými historiky.²³

Nepochopení vztahu Čechů a Slováků a idealistický pohled na dějiny diskvalifikovaly buržoazní historiografii natolik, že se v žádném případě nemohla stát východiskem skutečně vědecké koncepce československých dějin, ani východiskem pro metodiku jejich interpretace. Opravdové vědecké základy dala koncepci československých dějin teprve marxistická historiografie, která nejen respektovala Čechy a Slováky jako dva rovnocenné, samostatné národy, ale prosazovala i svébytnost českých a slovenských dějin, ba přímo odsoudila pokusy je ztotožnit. Tím především překonávala dědictví jak čechoslovakistické, tak luďácké historiografie, které obě, každá svým způsobem, deformovaly české a slovenské dějiny a jejich vzájemný poměr. To ovšem neznamená, že by marxističtí historikové rezignovali na marxistickou syntézu dějin Československa, pouze ji postavili na zcela nové základy. Jestliže totiž na otázku, zda jsou české a slovenské dějiny totožné, odpověděli záporně, potom na otázku, „jsou-li mezi dějinami Čechů a Slováků nejen vztahy – to se rozumí samo sebou – ale i zvláštní vztahy, jiné než bývají mezi jen sousedními národy, projevuje-li se v dějinách Čechů a Slováků přímo rodová blízkost a jednota,“ dali stejně jako Z. Nejedlý odpověď kladnou.²⁴ Klíčem k otázce koncepce československých dějin nebyla pro marxistickou historiografii ani odpověď na otázku, zda Češi a Slovinci tvoří jeden národ, ani doba, po kterou žili ve společném státě, ani voluntaristické představy o společné budoucnosti, ale především způsob, jakým se v českých a slovenských dějinách konkrétně projevovaly obecné zákonitosti historického vývoje. Zásadní rozdíl v přístupu marxistických historiků spočíval v tom, že upustili od snahy za

²² Přehledy československých dějin, které po válce vyšly, sice oproti dřívějším syntézám více přihlížely ke slovenským dějinám, ale základní schéma – slovenské dějiny jako přídavek českých dějin – zůstalo zachováno. Srov. K. Krofta, *Dějiny československé*, Praha 1946; Z. Kalista, *Stručné československé dějiny*, Praha 1947; L. Hošák, *Nové československé dějiny*, Praha 1947.

²³ Proto marxistická historiografie, i když se termínu československé dějiny nevzdává a chápe ho jako synonymum k pojmu dějiny Československa, dává v poslední době přednost označení dějiny Československa, které kromě důraznějšího odlišení od čechoslovakistických nánosů optimálněji vystihuje státněteritoriální rozměr koncepce československých dějin.

²⁴ Z. Nejedlý, *Dějiny národa českého I. Úvod*, Praha 1949, 30.

každou cenu čistě teoreticky zdůvodňovat oprávněnost pěstování československých dějin a cestu k objektivnímu zpracování dějin Československa začali hledat v důkladném marxistickém rozboru českého a slovenského dějinného vývoje. Tak se vytvořila zdánlivě paradoxní situace, neboť při přípravě marxistické syntézy československých dějin došlo v první řadě k intenzivnímu zkoumání na jedné straně české, na druhé straně slovenské minulosti, zatímco dřívější tendence k násilnému slučování českých a slovenských dějin byly odmítnuty.²⁵

Jestliže ale marxistická koncepce československých dějin vychází z principu dvou svébytných národů a svébytnosti jejich podílu na realizaci obecně platných zákonitostí vývoje lidstva, bylo jen logické, že předpokladem zdařilého syntetického zpracování českých a slovenských dějin byla právě důkladná příprava v oblasti samotných českých a samotných slovenských dějin, obzvláště za situace, kdy slovenská historiografie stála vlastně na počátku svého rozvoje.²⁶ Těžisko marxistické koncepce československých dějin tedy spočívalo v adekvátním postižení dialektického vztahu obecného a zvláštního jak v české a slovenské národní minulosti, tak ve vztahu k obecnému historickému procesu.

Pokusem o takovouto realizaci marxistické koncepce dějin Československa se stal Přehled československých dějin.²⁷ Tato první marxistická syntéza neobsahovala explicitní výklad marxistického pojmání československých dějin (a nevyhnula se také některým nedostatkům),²⁸ ale způsob zpracování celé problematiky toto pojmání dostatečně prezentoval. Slovenské dějiny zde byly podány jako rovnocenné dějinám českým, jejich svébytnost byla respektována jak obsahově, tak formálně výkladem ve zvláštních kapitolách. Pokud české a slovenské národní dějiny byly v Přehledu pojaty samostatně, neznamená to, že by se jednalo pouze o mechanicky paralelní výklad, izolující dějiny obou národů. Autoři Přehledu naopak zdůraznili společné aspekty českého a slovenského i obecně historického vývoje a v celém díle jasně projevovali pozornost pro obapolnou souvztažnost české a slovenské minulosti.

Koncepce československých dějin, jak byla manifestována v Přehledu, se stala vzorem také dalších syntéz, a to jak popularizačních příruček, tak vysokoškolských učebnic.²⁹ Převážná většina těchto marxistických prací věnovala jednotlivým otázkám české a slovenské minulosti samostatný

²⁵ Srov. průběžné zprávy o diskusích historiků k marxistické syntéze československých dějin v ČsČH (I–III/1953–1955) a v HČ (I–III/1953–1955).

²⁶ Srov. L. Holotík, *Rozvoj slovenskéj historickej vedy a československá historiografija*, HŠ X/1962, 489–503.

²⁷ *Přehled československých dějin. I–III*, Praha 1958–1960.

²⁸ Srov. diskusi k prvnímu dílu *Přehledu*: ČsČH VII/1959, 618–624.

²⁹ Ještě během příprav *Přehledu československých dějin* vznikly několikavazkové učební texty určené posluchačům historie – *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu I–IV.*, Praha 1955–1957, a *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu I–II*, Praha 1958, které na svou dobu (dnes jsou už překonány) celkem adekvátně odrážely složitý poměr českých a slovenských dějin. Také jiná vysokoškolská učebnice – *Dějiny Československa I–IV*, Praha 1964, 1965, 1970, 1967 – usilovala postihnout české a slovenské dějiny v jejich souvztažnosti; protože však slovenským dějinám v nich bylo (až na III. díl) věnováno neúměrně méně místa, celkový obraz československých dějin byl v této příručce nevyvážený a neorganický.

výklad, resp. zabývala se problematikou českých a slovenských dějin v relativně uzavřených dílčích celcích, samozřejmě při respektování obecných vývojových tendencí, společných českému jako slovenskému dějinnému vývoji, a jeho spojitosti.

Poněkud jiný přístup volili autoři *Dějin v Československé vlastivědě*,³⁰ kteří pojali řadu období českých a slovenských dějin do užšího jednotného rámce. Výsledkem byla celková organičnost výkladu. Jejich přístup však byl určován hlavně popularizačním zaměřením, zatímco většina ostatních přehledů z důvodů metodických a vědeckých dávala přednost členitější výstavbě syntézy, která adekvátněji postihovala společné i diferenční rysy českých a slovenských dějin. Podobně jako ve vlastivědě přistupovali k celé otázce také autoři některých dalších popularizačních přehledů dějin Československa.³¹

Stručný pohled na různé interpretace pojmu československé dějiny v nemarxistické i marxistické historiografii snad dostatečně ozřejmil meze jejich vědecké objektivnosti a naznačil také základní vývojový trend, který určoval výklad obsahu dějin Československa. Jestliže státoprávní zřetel přes zdůrazňování etnické a kulturní blízkosti až národní jednoty Čechů a Slováků bránily, aby před první světovou válkou došlo ke společnému pěstování českých a slovenských dějin, vytvoření československého státu vedlo nejen ke snaze o společný výklad českých a slovenských dějin, ale přímo k jejich ztotožňování v části české i slovenské historiografie. Protože však čechoslovakistický přístup k otázce poměru Čechů a Slováků a jejich dějin stejně jako nacionalistický přístup martinského a luďáckého směru v slovenském dějepiscectví nemohly být objektivním východiskem k vědeckému pojmání dějin Československa, nemohly se ani konkrétní pokusy o syntetické zpracování československých dějin setkat s úspěchem. Skutečným zlomem v nazírání na československé dějiny se stal teprve nástup marxistické historiografie, která zkoumáním obecných historických zákonitostí v českých a slovenských dějinách a uznáním svébytnosti slovenských dějin vedle dějin českých utvořila skutečně objektivní základnu pro vědeckou koncepci československých dějin. Výsledkem se stalo několik přehledů dějin Československa, které pojímaly československé dějiny jako dějiny dvou rovnoprávných a svébytných národů a odrážely jejich konkrétní specifický podíl na realizaci obecného historického procesu. I když realizace této koncepce v konkrétních zpracováních nebyla vždy bez nedostatků, další prohloubení metodologického potenciálu české a slovenské marxistické historiografie dává naději, že chystaná syntéza dějin Československa³² nejenže odstraní přežívající nejasnosti v dílčích otázkách koncepce československých dějin, ale vlastní realizací prohloubí její vědeckou nosnost.

³⁰ *Československá vlastivěda, díl 2, Dějiny, I–II*, Praha 1963, 1969.

³¹ V. Husa, *Dějiny Československa*, Praha 1961; K. Goláň, M. Kropilák, P. Ratkoš, J. Tibenský, *Československé dějiny*, Bratislava 1961.

³² Srov. O. Riha, *Dějiny Československa*. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, Praha 1976, 3–12; T. Vojtěch, *Vědecké zasedání o otázkách koncepce dějin Československa*, ČsČH, XXI/1973, 636–638; Z. Deyl, *Vědecká diskuse o koncepčních otázkách syntézy „Přehled dějin Československa“*, ČsČH, XXV/1977, 793–796.

ZUM INHALT DES BEGRIFFES „DIE TSCHECOSLOWAKISCHE GESCHICHTE“

Der Beitrag befasst sich mit der Auffassung vom Begriff „die tschechoslowakische Geschichte“, bzw. „die Geschichte der Tschechoslowakei“ in der bisherigen tschechischen und slowakischen Historiographie. Es werden hier die verschiedenen Konzeptionen der tschechoslowakischen Geschichte und ihre konkreten Bearbeitungen in den synthetisierenden Werken verfolgt, mit besonderer Rücksicht auf das Verhältnis zwischen der tschechischen und der slowakischen Geschichte, das immer der maßgebende Faktor bei der Gestaltung jeder Konzeption war.

Es wird angedeutet, daß sich der Begriff „die tschechoslowakische Geschichte“ erst in der Historiographie nach der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im J. 1918 verbreitete und durchsetzte. Sein Inhalt wurde damals besonders durch die „tschechoslowakistische“ Ideologie beeinflusst, die vom Postulat einer „einheitlichen tschechoslowakischen Nation“ ausging.

Die „tschechoslowakistischen“ Auffassungen der tschechoslowakischen Geschichte gingen meistens von der Voraussetzung der nationalen Einheit der Tschechen und der Slowaken aus, die theoretisch mit verschiedenen, am öftersten mit den philologischen, literaturhistorischen (A. Pražák) oder kulturhistorischen (V. Chaloupecký) Argumenten begründet wurde; es fehlte auch nicht an Auffassungen, die auf der aprioristischen Argumentation von der historischen „geistigen Einheit“, vom „gemeinsamen Innenleben“ der Tschechen und der Slowaken (V. Novotný) beruhten.

Außerhalb der „tschechoslowakistischen“ Konzeptionen der Geschichte der Tschechoslowakei lag die Auffassung von D. Rapant, der bei der Definition der Nation und bei der Auffassung der tschechoslowakischen Geschichte den Faktor des Nationalbewußtseins bevorzugte. Rapant definierte die tschechoslowakische Geschichte als einen geschichtlichen Prozeß der Nationalintegration, bzw. – desintegration. Vom dynamischen Gesichtspunkt aus wurde die tschechische und die slowakische geschichtliche Entwicklung auch von K. Krofta betrachtet, der darin erst die Bildung der Voraussetzungen für die tschechoslowakische Nationaleinheit und für die gemeinsame Geschichte fand, der aber die Pflege der einheitlichen tschechoslowakischen Geschichtswissenschaft unterstützte.

Die Ungleichartigkeit, die Ungeklärtheit und der Voluntarismus der nichtmarxistischen Auffassungen der tschechoslowakischen Geschichte in der bürgerlichen Historiographie wurden nicht einmal durch die I. Tagung der tschechoslowakischen Historiker im J. 1937 beseitigt, im Gegenteil, sie widerspiegelten sich auch in den einzelnen Werken über die tschechoslowakische Geschichte. Die „tschechoslowakistische“ Einstellung zur Frage des Verhältnisses zwischen den Tschechen und den Slowaken und zu ihrer Geschichte genauso wie die nationalistische Auffassung der „Martiner“ und der klerofaschistischen Richtung in der slowakischen Historiographie konnten keinen objektiven Ausgangspunkt für eine wissenschaftliche Konzeption der Geschichte der Tschechoslowakei bilden.

Zum grundsätzlichen Bruch in der Auffassung der tschechoslowakischen Geschichte kam es erst mit dem Antritt der marxistischen Historiographie, die die tschechoslowakische Geschichte auf eine völlig neue Basis stellte. Den Weg dazu suchte sie und schließlich auch fand in der konkreten marxistischen Analyse der tschechischen und slowakischen geschichtlichen Entwicklung, wobei der Schwerpunkt der marxistischen Auffassung vor allem in der Art der konkreten Verarbeitung der geschichtlichen Entwicklung lag, in der entsprechenden Erfassung sowie der dialektischen gegenseitigen Beziehung des Allgemeinen zu dem Eigenartigen in der tschechischen und der slowakischen Nationalvergangenheit, als auch ihres Anteils am geschichtlichen Entwicklungsprozeß der ganzen Menschheit. Durch die Erforschung der allgemeinen geschichtlichen Entwicklungsgesetze in der tschechischen und der slowakischen Geschichte und durch die Anerkennung der Selbständigkeit der slowakischen Geschichte neben der tschechischen schuf die marxistische Historiographie eine wirklich objektive Basis für eine wissenschaftliche Auffassung der tschechoslowakischen Geschichte. Als Ergebnis dieser Erforschung erschienen mehrere Überblicke der Geschichte der Tschechoslowakei (vor allem Přeled československých dějin, Praha 1958–1960), in denen die Geschichte der Tschechoslowakei als Geschichte von zwei gleichberechtigten und selbständigen Nationen aufgefasst wurde.